

УДК 81'272'81'373.49

В. О. Вострецова,

кандидат філологічних наук, доцент;

І. В. Решетарова,

викладач

(Горлівський державний педагогічний інститут іноземних мов)

ДИСФЕМІЗМ: STATUS QUO AD PRAESENS

Статтю присвячено визначенню сучасного статусу дисфемістичних заміників. Автори простежують історію вивчення понять дисфемія, дисфемізація та дисфемізм і надають власне визначення цих понять. Окрему увагу автори приділяють питанню взаємин дисфемізму і мовної норми, ознакам чистоти мовлення, основним тактикам дисфемізації – глузуванню та мовній грі.

Аналіз літератури з питань вивчення дисфемії доводить, що історія досліджень цього феномену мови являє собою спорадичні згадування про наявність такого в межах розробки інших лінгвістичних явищ. Вивчення дисфемізму як окремого самостійного лінгвістичного явища до сьогодні лишається актуальним завданням.

Метою нашої статті є визначення статусу дисфемістичних заміників, аналіз їхньої ролі в сучасній мовній картині і взаємовідносин з літературною нормою та суміжними феномену дисфемізації явищами.

Вивчення феномену дисфемізації як одного із засобів евфемії на матеріалах англійської та української мов має велике практичне значення для філологів і перекладачів на тлі змін, що сьогодні мають місце у сфері масової комунікації. Йдеться про демократизацію літературної норми і мови ЗМІ в цілому, її полістилізм, прояви мовленнєвої агресії і т.д.

Наші дослідження засобів евфемії в текстах ЗМІ зумовлені тим фактом, що сьогодні саме ЗМІ виступають однією з найважливіших форм існування суспільно-мовленнєвого середовища та відтворення соціально-культурної дійсності, являють собою найпотужніший засіб формування суспільної думки, урегулювання та здійснення соціального контролю. Евфемізми/дисфемізми, як вільно обрана мовцем форма найменування, маркують одночасно сфери культурного, соціального та комунікативного напруження. І в цьому сенсі вивчення засобів евфемії в ЗМІ надає можливість виявити національні та соціокультурні уподобання носіїв мови, їхні ціннісні настанови, що, у свою чергу, стане в нагоді як філологу, який аналізує мовленнєвий матеріал ЗМІ, так і перекладачу, якому конче необхідно володіти всім арсеналом як мови-джерела, так і мови-перекладу.

Перша згадка про дисфемізм зроблена в "Очерках по стилистике английского языка" І. Р. Гальперіна. Автор розуміє дисфемізм як лексико-фразеологічний стилістичний засіб, наголошуючи, що в англійській мові існує група слів, які називаються дисфемізмами або какофемізмами. Їх стилістична функція є протилежною тій, яку виконують евфемізми. Вони виражають поняття в більш різкій і грубій формі, – зазвичай не літературній формі, – у порівнянні з тим словом, яке закріплено з цим поняттям [1: 165].

Пізніше дисфемізм згадується здебільшого у зв'язку з вивченням евфемістичної заміни як пряме протиставлення останній за характером і призначенням [2]. В інших роботах акцент ставиться на синонімічну природу дисфемізму, який вербалізує протилежний евфемізму напрям на осі оцінного денотату, або категорично фіксує той чи інший факт, що літературна норма традиційно подає в пом'якшеному варіанті [3; 4; 5].

Останнім часом лінгвісти значно частіше згадують про існування дисфемізму (В. І. Жельвіс, Л. О. Ставицька, Г. Ч. Гусейнов). Більшою частиною автори цих досліджень розглядають дисфемізм як частину інвективної лексики, яка визначається як нарочите перекручення слів з метою надання їм грубого інвективного значення [6: 205].

Л. О. Ставицька, піонерка в дослідженнях лексиконів українського субстандарту, авторка численних наукових праць та укладачка словників жаргонної та нецензурної лексики української мови, вважає дисфемізми надзвичайно важливим складником обценного лексикону. Вона говорить про вживання терміну в двох значеннях: 1) навмисне викривлення слова для надання йому грубого, інвективного значення і 2) слово, протилежне евфемізму, таке, що вульгаризує властивості денотату. У широкому розумінні йдеться про субстантивну заміну літературного слова обценним [7: 23].

Т. М. Абакова розглядає процес дисфемізації як такий, що протиставляється евфемізації і номінує предмет, явище чи дію більш вульгарним або грубим словом/ висловлюванням [8].

У нашому дослідженні ми визначаємо дисфемізм як цілеспрямоване випинання негативних боків, ганджу денотату, погіршення характеристик об'єкту.

Виходячи з визначення терміну, правомірним виглядає питання взаємин дисфемізму і норми.

Чистота мовлення зазвичай пов'язується з відсутністю в ній позалітературних елементів мови (перш за все діалектних, просторічних, жаргонних слів і словосполучень) і елементів мови, зворотів мовлення, які відхиляються нормами моральності. Коли в мовленні без жодної прагматичної мотивації використовуються не грубі, невульгарні діалектизми, жаргонізми, іншомовні запозичення, професіоналізми, а також так звані слова-паразити, це ускладнює спілкування, але не порушує норм моралі, тобто етичної норми; має місце порушення комунікативної норми, яка базується на принципі доцільності. Норма ж етична порушується тоді, коли діалектизми та жаргонізми вульгарні, а також тоді, коли вживаються обценізми, коли говорять або пишуть про те, про що в порядному оточенні не прийнято говорити (особливо публічно [9: 32]).

На різних етапах розвитку мови відносини літературної норми і мовленнєвої практики є зовсім різними. На сучасному етапі, етапі демократизації літературної мови, залучення до неї широкого загалу, який не завжди володіє літературною нормою, консервативність і суворість норми дещо слабшає і до неї потрапляють елементи, які раніше ні за яких умов не могли бути прийняті за "свої", тобто, нормативні.

Велику роль щодо метаморфоз літературної норми сьогодні відіграють ЗМІ. Адже дослідники зазначають, що найпопулярнішим жанрами сьогодення залишаються інтерв'ю і ток-шоу. Інтерв'ю тяжіє до переростання в розгорнутий, проблемний діалог. Непідготовленість промов спричиняє використання співрозмовниками перших-ліпших одиниць мови, що спали на думку і здалися доречними, а це, у свою чергу, веде до порушень норми і, навіть, до закріплення в мові нових словотворчих, синтаксичних і інших моделей. Приміром, численні запозичення, переважно з англійської мови (піар, бізнес-план, модератор, дистриб'ютор, провайдер і т.д.), розширили словники багатьох мов – доказом тому є дослідницькі роботи, щодо впливу англійської мови на російську, німецьку, українську, французьку мову тощо.

У текстах сучасних ЗМІ виник новий тип журналістики, який визначається як "ігровий". Однією з найбільш характерних, домінантних рис тексту ігрової журналістики є мовна гра, яку розуміють у двох аспектах: 1) мовна гра, що створюється при навмисному використанні мовних засобів без порушення мовної норми й використовується з метою підвищення експресивності мови; 2) мовна гра, що має місце при навмисному відхиленні від мовної норми [10: 5].

Особливу увагу необхідно приділити навмисним, свідомим порушенням норми, які продиктовані прагненням людини досягти комунікативного комфорту, бажанням "не відриватися від колективу" або з метою насміху, глузування чи іронії, мовної гри. У такому випадку ми маємо справу не з помилкою і незнанням нормативного вживання, але з вільним і свідомим порушенням за для досягнення очікуваного результату.

Для нас значний інтерес ставить саме глузування, яке можна вважати однією з найуживаніших тактик дисфемізації. Так, негативне оцінне ставлення до технічних характеристик автівки *Daewoo Lanos* легко і прозоро демонструється вживанням дисфемізму *Деву ЛАЙНОс*. Інший приклад: негативна оцінка якостей шкірозамінника *дерматину* легко зчитується, коли мовець вживає дисфемізм *ДЕРЬМО(н)тин*. В англійській мові замість слів *lies* або *nonsense* (неправда, нісенітниця тощо) може бути використано дисфемізм *bullshit* (туфта, ахінея тощо). Замість словосполучення *stupid person* часто використовується дисфемізм *shit for brains*. Слово *shit* набуло частотного використання замість слова *stuff* (у значенні "матеріал, речовина, речі, предмет"). У складі наданих прикладів виділяються елементи, що позначають екскременти, і таким чином, викликають негативне ставлення реципієнта до них, негативні асоціації. А саме на таких негативних асоціаціях і будуються дисфемізми.

Як свідчать наведені приклади, дисфемізм відзначається шаржовою сутністю. Шарж, за визначенням, є різновидом карикатури, який, при дотриманні зовнішньої подібності, виділяє, загострює і міняє характерні ознаки об'єкту. Отже, дисфемізм можна визнати зброєю мовної карикатури, за допомогою якої означена "жертва" постає в безглуздому і недоладному вигляді. Дисфемізм покликаний актуалізувати негативну складову характеристики об'єкту.

Актуалізація негативної складової здійснюється через вживання одиниць заниженої лексики – негативно-оцінних розмовно-побутових елементів та елементів професійних жаргонів, вульгаризмів, матизмів; засобів вторинної номінації на кшталт фразеологізмів, перифраз і метафор; мовної гри та ін. Як і у випадку новотворів евфемістичного характеру, значна кількість дисфемізмів з'являється внаслідок індивідуально-авторського та оказіонального словотвору.

Приміром, нейтральне за шкалою оцінки слово *померти* (рос. *умереть*, англ. *to die*) може бути представлене цілою низкою дисфемістичних заміників в українській, російській і англійській мовах: укр. *врізати дуба, склеїти ласті, скопититися, подохнути, здохнути, відкоптіти, відчадіти, згинуті, відпердітися, відісцятися, накритися кришкою*; рос. *сыграть в ящик, отбросить коньки, откинуть хвост, откинуть копыта, отдать концы, дуба дать, загнуться*; англ. *to kick the bucket, to go off the hooks, to peg out, to go belly up, to snuff it, to bite the dust, to pushing up daisies* (може бути як м'яким так і образливим заміником слова *to die* в залежності від контексту).

Мовні ігри сьогодні поділяють перше місце з метафорами різних типів серед мовних технік евфемістичних і дисфемістичних замінів. Гра слів використовується людиною також з метою урізноманітнити своє повідомлення, прикрасити і оцінити інформацію. Погляньмо на цитату з серіалу "Маргоша", який останніми днями транслюють на телебаченні і який так професійно пропіарили рекламодавці, що його дивляться навіть відверті супротивники серіалів. Маргарита Реброва, яка заміщує свого відсутнього брата в редакції чоловічого журналу на посаді головного редактора, спровокувала підозри своїх співпрацівників щодо її сексуальної орієнтації. Підозри вилились у таке висловлювання однієї з колег: *А наша пантера оказалась розовой*.

Взаємини Маргарити з підлеглими і до цього були доволі складними, проте жоден не став би заперечувати її професійні навички і прагнення перемоги. Тому, слово *пантера* як найкраще характеризує оцінне ставлення співпрацівниці до своєї шефині, адже пантера – хитрий хижак (Маргариту побоюються і визнають її право першості); пантера – гарна і граційна кішка (Маргариті заздять, визнають її вроду); пантера – істота, яка тримається особно і яка здатна самотійно подолати труднощі, принести здобич з полювання (Маргарита сильна. Їй підкоряються не тільки тому, що вона головний редактор). Тож слово *пантера*, яким назвали редакторку, виказує скоріше позитивну (хоча і з домішкою страху) оцінку. А от *рожевість* цієї пантери – стовідсотково негативна ознака. Рожевий колір – колір, яким забарвили сексуальну меншину лесбійського напрямку як опозиційну (чи суміжну) до голубого кольору гомосексуалістів-чоловіків. Колеги розгублені і незадоволені. Характеристика керівника відверто негативна, хоча, за допомогою дисфемістичного заміника, надана негативна оцінка є непрямою, тобто, імпліцитною.

Попередній приклад базується на негативних значеннях слів, які з початку свого існування таких значень не мали. Отже можна говорити про те, що дисфемізм може бути задіяним у процес генералізації дисфемістичного терміну, який спочатку асоціювався з несхвальною групою, у термін з більш негативним значенням (необов'язково по відношенню до людини). Наприклад, *this TV show is so gay/lame/retarded* [11].

Ця стаття, звичайно, не може претендувати на повноту висвітлення питання. Автори сподіваються, однак, що вона стане підґрунтям для подальшого аналізу дисфемістичних заміників, а саме дослідження їх типів, сфер функціонування, прагматичного навантаження, шляхів і способів утворення, проведення структурного, компонентного та лексико-семантичного аналізів, висвітлення когнітивного, соціо- та психолінгвістичного аспектів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Гальперин И. Р. Очерки по стилистике английского языка / И. Р. Гальперин. – М.: Изд-во лит-ры на ин. яз., 1958. – 459 с.
2. Кацев А. М. Языковое табу и эвфемия / А. М. Кацев. – Л.: Изд-во ЛГПИ, 1988. – 80 с.
3. Крысин Л. П. Эвфемизмы современной русской речи / Л. П. Крысин // Русский язык конца XX столетия (1985-1995). – М.: Школа "Языки русской культуры", 1996. – С. 384-407.
4. Шейгал Е. И. Эвфемизация в политическом дискурсе / Е. И. Шейгал // Языковая личность: проблемы креативной семантики : сб. науч. тр. – Волгоград: Перемена, 2000. – С. 158-171.
5. Вепрева И. Т. Языковая рефлексия в постсоветскую эпоху / И. Т. Вепрева. – Екатеринбург: Изд-во УрГУ, 2002. – 378 с.
6. Жельвис В. И. Слово и дело: юридический аспект сквернословия // Юрислингвистика-2. Русский язык в его естественном и юридическом бытии. – Барнаул, 2000. – С. 194-206.
7. Ставицька Л. О. Українська мова без табу. Словник нецензурної лексики та її відповідників / Л. О. Ставицька. – К.: Критика, 2008. – 456 с.
8. Абакова Т. Н. Парадигматические отношения и семантико-прагматические особенности эвфемизмов и дисфемизмов современного английского языка (на материале текстов британской прессы) : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 "Германские языки" / Т. Н. Абакова. – Саратов, 2007. – 144 с.
9. Сковородников А. П. О формировании речевой культуры студента высшего учебного заведения (в аспекте компетентностного подхода) / А. П. Сковородников, Г. А. Копнина // Мир науки, культуры, образования. – 2008. – № 4(11). – С. 30-34.

10. Куранова Т. П. Языковая игра в речи теле- и радиоведущих : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 "Русский язык" / Т. П. Куранова. – Ярославль, 2008. – 24 с.
11. Euphemism and dysphemism [Электронный ресурс] // Language and power. – 2003. – Режим доступа: <http://www.linguistics.ucsb.edu/faculty/cumming/ling50/euphemism%2Bdysphemism.htm>.

Матеріал надійшов до редакції 04.05. 2009 р.

Вострецова В. О., Решетарова И. В. Дисфемизм: status quo ad praesens.

Статья посвящена определению статуса дисфемических заместителей. Авторы прослеживают историю изучения понятий дисфемия, дисфемизация и дисфемизм, дают собственные определения этим понятиям. Отдельное внимание авторы уделяют вопросу взаимосвязи дисфемизма и языковой нормы, признакам чистоты речи, основным тактикам дисфемизации – насмешке и языковой игре.

Vostretsova V. O., Reshetarova I. V. Dysphemism: Status Quo ad Praesens.

The article speculates on the dysphemic substitutions status in modern language. The analysis of mass media materials results into contrivance of dysphemic substitutions definition and identification of their role, impact and functions together with their relations with the literary norm. The authors view the article as a prodrome to the forthcoming research of pragmatic values of disphemisms in mass media of today.